Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

School of Health Sciences Articles

2002

þÿ ‘ „ - Ä Á ± : À · ³ - Â º ± ¹ ¹ Ã Ä ¿ Á ¹ º ¬ þÿ ´ µ ´ ¿ ¼ - ½ ± º ± Ä ¬ Ä · ’ Å ¶ ± ½ Ä ¹ ½ ® þÿ À µ Á ¯ ¿ ´ ¿ : ³ Í Á É ± À Ì Ä ¿ À Á Ì ² » · ¼ þÿ Í À ± Á ¾ · Â À Ì » µ É Â ¼ µ Ä ¿ Ì ½ ¿ ¼ ± þÿ Ã Ä ± ± Á Ç ± ¯ ± Ç Á Ì ½ ¹ ±

Katsaros, Vasilis

þÿ • Ä ± ¹ Á µ ¯ ± ¹ µ Á ¹ º Î ½ œ µ » µ Ä Î ½

http://hdl.handle.net/11728/7323

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΣΤΙΑ ΠΙΕΡΙΔΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ
«ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΙΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»

[redacted]

ΑΝΑΤΥΠΟ

2ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Η ΠΙΕΡΙΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΚΑΤΕΡΙΝΗ 2002

Βασίλειος Κατσαρός

Α΄ ΠΕΤΡΑ: ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Γύρω ἀπό τό πρόβλημα τῆς ὕπαρξης πόλεως μέ τό ὄνομα «ΠΕΤΡΑ» στά ἀρχαία χρόνια

Στό Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό τοῦ Ἐλευθερουδάκη, καί στό σχετικό λ., ἡ Πέτρα ὁρίζεται ὡς «Ἀρχαία πόλις τῆς Πιερίας κειμένη ἐντός τοῦ ὁμωνύμου στενοῦ Πέτρας, τό ὁποῖον σχηματίζεται μεταξύ τοῦ Β. Βραχίονος τῶν Καμβουνίων ὀρέων (Τιτάριον, Φλάμπουρον) καί τοῦ Ὀλύμπου καί διά τοῦ ὁποίου ἄγει ἡ ἀπό Ἐλασσόνος εἰς Κατερίνην ὁδός»[1]. Τό λ. αὐτό τοῦ γνωστοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ εἶναι πολύτιμο γιατί συνοψίζει τίς ἀρχαῖες καί τίς νεότερες πληροφορίες πού ἐπισημάνθηκαν στό παρελθόν καί τίς συνάπτει στά τοπογραφικά δεδομένα τοῦ Κάστρου τῆς Πέτρας· καί οἱ μέν ἀρχαιότερες πληροφορίες ἀνάγονται μάλλον στό πληρέστατο ἄρθρο τῆς Real Encyclopädie πού ὑπογράφεται ἀπό τόν Eugen Oberhummer[2], οἱ δέ νεότερες στίς εἰδήσεις περί τῆς τοπογραφικῆς καταστάσεως πού μᾶς παρέδωσε ὁ σπουδαῖος μελετητής τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Ἀκαρνανίας L. Heuzey[3], ἀλλά καί στήν αὐτοψία τοῦ συντάκτη.

Ἀπό τό σύνολο τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἀλλά καί τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας, πράγματα πού γνωρίζουμε ἀρκετά

1. Ἐλευθερουδάκη Σύγχρονος Ἐγκυκλοπαιδεία μετά πλήρους λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔκδ. τρίτη, τόμ. 10, σ. 645.

2. Βλ. Eugen Oberhummer, Petra, στό Paulys - Wissowa - Kroll, *RE* XXXVII (1937), στ. 1165-1168.

3. L. Heuzey, Le Mont Olympe et l' Acarnanie, Paris 1869, σ. 145-153.

καλά ἀπό τά γεγονότα τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου πού διαδραματίστηκαν στήν περιοχή, τόσο ἀπό τίς συναφεῖς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν[4], ὅσο καί ἀπό τήν ἐκμετάλλευσή τους ἀπό τή σύγχρονη ἱστορική ἔρευνα[5], συνάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ἡ Πέτρα δέν ἦταν μιά ὀργανωμένη – τειχισμένη πόλη τῆς Πιερίας κατά τήν ἀρχαιότητα καί τούς ρωμαϊκούς χρόνους, ἀλλά, κατά τή γνώμη μας, ἦταν πιθανότατα μιᾶς στρατιωτικῆς σημασίας ὀχυρή τοποθεσία στό πρός ἀνατολάς στόμιο τῶν στενῶν τοῦ δρόμου πού ὁδηγοῦσε στό Πύθιο καί τήν Ἐλασσόνα, καί ἦταν ἕνα σημαντικό πέρασμα ἐπικοινωνίας τῆς Πιερίας καί τῆς Θεσσαλίας, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται τόσο ἀπό τήν ἱστορικοτοπογραφική ἔρευνα, ὅσο καί ἀπό εὑρήματα πού σηματοδοτοῦν τήν ὕπαρξη τοῦ δρόμου ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, πρός τήν Ἐλασσόνα[6], ὅπως εἶναι τό μέχρι πρόσφατα ἄγνωστο πρωτοβυ-

4. Βλ. Titus Livius, Ρωμαϊκή Ἱστορία, ἔκδ. Paul Jal, τόμ. XXXII, Paris 1976, σ. 77-84 (XXXIV, 26· XLIV, 32). Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι (Αἰμίλιος Παῦλος), ἔκδ. K. Ziegler, II. 1, Lipside 1964, σ. 195 κ.ἑ. Βλ. ἐπίσης Παν. Κ. Γυιόκα, Περσεύς, ὁ τελευταῖος βασιλεύς τῶν Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 268-276, 279 σημ. 24, 285 σημ. 33-34, 335 σημ. 358-364, ὅπου καί λεπτομερειακή τοπογραφική ἐξέταση μέ τήν ἀντίστοιχη βιβλιογραφία καί ἀναπαραγωγή τῶν χαρτῶν πού συνοδεύουν τίς ἐργασίες τῶν Heuzey, Kromayer καί Ἀναγνωστοπούλου στό τέλος τοῦ βιβλίου. Βλ. ἀκόμη Joh. Kromayer, Antike Schlachtfelder in Griechenland, τόμ. II, σ. 305· Θ. Χ. Σαρικάκη, Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος. Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου (βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναι 1962, σ. 64-77 καί ἰδίως, σ. 69, 70:71, ὅπου καί ἀναφορές στίς βασικές πηγές· Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία [Ἑστία Πιερίδων Μουσῶν ἐν Κατερίνῃ], Θεσσαλονίκη 1971, σ. 107-113.

5. Βλ. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καί μνημείοις σωζομένοις, τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1896 [φωτ. ἀνατ. Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν - 1], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 158. Πρβλ. Παν. Κ. Γυιόκα, Περσεύς, σ. 269-270, 273-274, 275 σημ. 19. Ἄννας Π. Ἀβραμέα, Ἡ βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολή εἰς τήν ἱστορικήν γεωγραφίαν [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 27], ἐν Ἀθήναις, σ. 84 καί σημ. 5. Paul Magdalino, The History of Thessaly, 1266-1393, δακτυλ. διδ. διατριβή, London 1976, σ. 107.

6. Γιά τή θέση τοῦ ἀρχαίου Πυθίου βλ. Ἀντ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀνασκαφαί καί ἔρευναι ἐν Θεσσαλίᾳ καί Μακεδονίᾳ κατά τά ἔτη 1913 καί 1914, *ΠΑΕ* 1914, σ. 205-206. Πρβλ. Ν.Δ. Παπαχατζῆ, Ἡ σημερινή θέση τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας (Ὑπόμνημα στό χάρτη τῆς Θεσσαλίας), *Θεσσαλικόν Ἀρχαιολογικόν Περιοδικόν Δημοσίευμα*, Ἐπιστημονικόν Ὄργανο τῆς Φιλαρχαίου Ἑταιρείας

ζαντινό ὁροθέσιο[7].

Ἀπό τό πηγαῖο ἀρχαῖο ὑλικό δύο πληροφορίες παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον: α) ἕνα χωρίο ἀπό τά ἀποσπάσματα τοῦ Εὐριπίδη[8] (τό ὁποῖο δέν φαίνεται νά ἔχει ἀπασχολήσει καθόλου τούς περί τήν Πιερίαν ἀσχολουμένους) ἀναφέρει «Πιερίαν τε Πέτραν χρυσήλατον», ὅπου ἡ αἰνιγματική ἑρμηνεία θά μποροῦσε ἴσως νά σχετιστεῖ καί μέ τήν ὀνοματοθεσία τῆς Πέτρας, β) τό γνωστό χωρίο («βιάσασθαι τά στενά κατά τήν Πέτραν») ἀπό τή *Βιβλιοθήκη* τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτη εἶναι σημαντικό νά ἐπισημάνουμε ὅτι γνωρίζει καί παραθέτει ὁ βυζαντινός γνώστης τῆς Γεωγραφίας στό Βυζάντιο Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος[10].

Στά Παλαιοχριστιανικά χρόνια δέν ἔχουμε μαρτυρίες γιά τήν τοπωνυμία Πέτρα καί αὐτό ἐξηγεῖ ἴσως τόν ἀνοιχτό χαρακτήρα τῆς κοινωνίας στήν περιοχή τῆς Πιερίας αὐτή τήν ἐποχή, πού εὐνοεῖ τήν

Βόλου, τόμ. Β΄, Βόλος 1959, σ. 18 καί χάρτη τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλίας μέ «σχέδιο βασισμένο στόν τοπογραφικό χάρτη τοῦ F. Stählin (Das hell. Thess. 1924), μέ ἐλάχιστες ἀπό τίς παρεκλίσεις τοῦ E. Kirsten (Philippson, Die grieh. Landsch. I, 1, 1950) καί μέ μερικές συμπληρώσεις ἀπό κοινούς γεωγρ. χάρτες». Γιά τήν Ἐλασσόνα βλ. ὅ.π., σ. 9. Πρβλ. Ἀντ. Ἀρβανιτοπούλου, ὅ.π., σ. 150-153. Joh. Koder - Fr. Hild, Hellas und Thessalia [Tabula Imperii Bizantini 1], Wien 1976, σ. 153 [= *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, Ἀφιέρωμα στή Βυζαντινή Θεσσαλία* 12 (1987) σ. 50-52]. Χρήσιμοι ὁδηγοί γιά τή γνωριμία μέ τό χῶρο παραμένουν ἀκόμη ὁ ὁδηγός τῆς Νέας Ἑλλάδας, πρόλογος, Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδη, Βόλος 1913, σ. 64-72 καί Ἀρχαιολογικός καί Τουριστικός Ὁδηγός Θεσσαλίας, ἐκδ. Ὅμηρος, πρόλογος Βαγγέλη Σκουβαρᾶ, σ. 278-280.

7. Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύτηκε ἀπό τόν Fritz Gschnitzer, Eine Spätrömische grenzischrift aus Thessalien (Tafel XXXIV-XXXV), *Demetrias* 5 (1987) 339-351. Τά λίγα σημεῖα τά ὁποῖα ὁ ἐκδότης δέν μπόρεσε νά διαβάσει ἱκανοποιητικά ἔχουν ἤδη συμπληρωθεῖ καί ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στόν 4ο ἤ 5ο μ.Χ. ἴσως εἶναι πρώιμη. Πάνω στό θέμα ἐλπίζω νά ἐπανέλθω μελλοντικά.

8. Fragmenta Alexandri 63, 10 (Fragmenta 26, 9): Bruno Snell, Euripides Alexandros und Andere Strassburger Papyri mit Fragmenten griechischer Dichter [Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie, Einzelschriften, Helt 5], Berlin 19 σ. 20(63). Ἡ ἄποψη ὅτι τό οὐσ. *πέτραν* θά μποροῦσε νά γραφεῖ Πέτραν μοῦ φαίνεται ὅλο καί πιό ἀδύνατη. Εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή τόν βυζαντινολόγο Βαγγέλη Παπαθανασίου γιά τήν προσοχή πού μοῦ ἐπέστησε πάνω στό συγκεκριμένο χωρίο.

9. Βλ. Διόδωρος Σικελιώτης, Βιβλιοθήκη 31.11. 1, 14· Πρβλ. *RE* XXXVII (1937) 167.

10. Βλ. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, De Sententiis 374, 2.

ἐγκατοίκηση στά παράλια καί τήν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνοικτῆς οἰκονομίας. Σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τή διαπίστωση ὅτι τά Στενά τῆς Πέτρας ἦταν περισσότερο φυσικό ὀχυρό καί λιγότερο τόπος γιά ἐγκατάσταση πληθυσμοῦ μέ περιφρούρηση ἑρμηνεύεται ἡ ἀπουσία τῶν ἀναφορῶν ἀκόμη καί ἀπό τό περίφημο ἔργο *Περί Κτισμάτων*[11] τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου. Ἡ ἔλλειψη παλαιοχριστιανικοῦ ὑλικοῦ, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀπό τήν προανασκαφική ἔρευνα τοῦ χώρου[12] θέτει τά ἀκόλουθα προβλήματα πού πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσουν, ἔστω καί κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ χρόνου. Τά προβλήματα αὐτά εἶναι τά ἑξῆς:

α) Πότε ἐμφανίζεται ὡς ὀχυρωμένος οἰκισμός (κάστρο) ἡ Πέτρα;

β) Σέ ποιά τοπογραφική θέση ἀναφέρονται οἱ βυζαντινές πηγές ἀπό τόν 10ο αἰώνα καί ἑξῆς;

γ) Πῶς ἐξελίσσεται ἡ ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία τῆς Ἐπισκοπῆς Πέτρας καί ποιές ἦταν οἱ ἱστορικές περιπέτειές της;

δ) Πότε ἱδρύεται ἡ μονή «παρά τήν Πέτραν»;

ε) Ὑπάρχει συνέχεια μετά τήν ὀθωμανική κατάκτηση; καί

στ) τό σημαντικότερο, πότε ὁρίζεται ἡ καταστροφή καί τό τέλος τοῦ βυζαντινοῦ - μεσαιωνικοῦ κάστρου, πού σηματοδοτεῖ καί ἑρμηνεύει τή νέα κατάσταση, τήν ὁποία γνωρίζουμε πολύ καλύτερα ἀπό τό 1534 καί ἑξῆς, ὅταν μετατοπίζεται πιά ἡ ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου, καί σέ ὅλη τήν ἱστορική διαδρομή στούς τελευταίους αἰῶνες;

Ἡ ἵδρυση - ὀργάνωση τοῦ Κάστρου

Ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ οἱ ἱστορικές περιπέτειες τῆς Πιερίας

11. Βλ. Προκόπιος, Περί κτισμάτων, ἔκδ. J. Haury, Opera Omnia, VI (μέ διορθώσεις καί προσθῆκες ἀπό τόν G. Wirth), Lipsiae 1964 (=μτφρ. στά Νέα Ἑλληνικά Σοφίας Κοκκίνου-Μανιᾶ καί Ἀπ. Τζαφερόπουλου, Προκοπίου Καισαρέως, *Περί Κτισμάτων*, Ἀθῆναι 1996). Μόνο τό φρούριο Μουσεῖον ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἔκδ. J. Haury, σ. 118, στίχ. 52 (=ἑλλην. μτφρ. σ. 258) τό ὁποῖο ταυτίζεται μέ τό Μουσεῖον τοῦ Ὀλύμπου, πού μνημονεύει ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος. Πρβλ. Π. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 44-45. Ἡ ἔρευνα δέν ἔχει ἀποφανθεῖ ἀκόμη γιά τό ποῦ βρισκόταν τό φρούριο (βλ. Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου, Ἱστορική Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, 4ος-6ος αἰώνας, Γιάννενα 1984, σ. 252. Πρβλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 37. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115).

12. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39-40.

ἀπό τόν 3ο ἕως τόν 6ο μ.Χ. αἰ.[13] καί εἶναι φαινόμενο ἀρκετά μελετημένο ἡ μετατροπή τῆς ἀνοικτῆς ἐμπορευματικῆς κοινωνίας σέ κλειστή γεωργική κατά τούς λεγόμενους «σκοτεινούς αἰῶνες» πού ἀκολούθησαν τήν ἀκμή τῆς αὐτοκρατορίας τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ[14].

Ἡ μετατόπιση τῶν ἐγκαταστάσεων ἀπό τά πεδινά στίς ὀχυρές τοποθεσίες καί ἡ ὀργάνωση τῶν οἰκισμῶν ὡς πόλεων - κάστρων εἶναι φαινόμενο πού σηματοδοτεῖ τή μετάβαση ἀπό τήν ἀρχαία παράδοση γιά τήν ὀργάνωση τῶν πόλεων στή μεσαιωνική[15]. Ἡ Πέτρα συνεπῶς δέν μποροῦσε νά ἀποτελέσει ἐξαίρεση. Συγκέντρωσε τούς ἀγροτικοποιμενικούς οἰκισμούς τῶν γύρω περιοχῶν στήν κλειστή ὀργάνωση τοῦ κάστρου της, τό ὁποῖο ἀποκτᾶ τήν ὀχύρωσή του μέσα σ' αὐτούς τούς αἰῶνες, ὥστε τόν 10ο αἰώνα νά ἐμφανίζεται ὡς πόλη-κάστρο, στό ὁποῖο ἀσφαλῶς ἑδρεύουν τόσο οἱ στρατιωτικοπολιτικές ἀρχές ὅσο καί ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχή[16].

13. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115.

14. Βλ. Τηλ. Κ. Λουγγῆ, Ἐπισκόπηση Βυζαντινῆς Ἱστορίας 324-1204, [Μελέτες *ΚΜΕ*, ἐκδ. Σύγχρονη ἐποχή, Ἱστορική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1989, σ. 122-124. Βλ. ἐπίσης Δ. Ι. Πάλλα, Ἡ Παναγία τῆς Σκριποῦς ὡς μετάπλαση τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς σέ μεσαιωνική βυζαντινή, *ΕΕΣΜ* 6 (1976-1977) 3-6 [= Δ. Ι. Πάλλα, Συναγωγή μελετῶν βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας (τέχνη-λατρεία-κοινωνία), τόμ. Β', Ἀθήνα 1987-1988, σ. 569-572]. Χ. Μπακιρτζῆς, Ἡ ἡμέρα μετά τήν καταστροφή στούς Φιλίππους, *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινή ζωή στό Βυζάντιο»*, Ἀθήνα 1989, σ. 695-710.

15. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 καί σημ. 7-8, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Tel. C. Lounghis, Some Gaps in a Social Evolution Theoryas Research Directions, στόν τόμο *«Οἱ Σκοτεινοί αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου (7ος-9ος αἰ.)* [*ΕΙΕ/ΒΕ* Διεθνῆ Συμπόσια 9], Ἀθήνα 2001 σ. 411-420. Μαρία Γερολυμάτου, Ἐμπορική δραστηριότητα κατά τούς σκοτεινούς αἰῶνες, ὅ.π., σ. 347-365 καί John Haldon, Byzantium in the Dark Centuries: Some Concluding Remarks, ὅ.π. σ. 455-462, ὅπου καί ἡ πρόσφατη βιβλιογραφία.

Al. Každan, Polis and Kastron in Theophanes and in some other Historical Texts, *ΕΥΨΥΧΙΑ. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* [publications de la Sorbonne, Université de Paris I - Panthéon - Sorbonne, Série *Byzantina sorbonensia* -16], II, Paris 1998, σ. 345-360.

16. Σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης Συνόδου [βλ. V. Laurent, L' oeuvre canonique de Consil in Trullo (691/692) source primaire du droit de l' Église orientale, *REB* 23(1965) 7-41] ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές ἀρχές ἔπρεπε νά ἑδρεύουν στό ἴδιο κέντρο (κανόνας λη' ἔκδ. *Mansi*, XI, 960-961). Τέτοια ὀργανωμένα κάστρα

Ἡ ἀναγραφή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας στά ἐκκλησιαστικά τακτικά καί ἡ «τάξις» αὐτῆς

Γιά τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή τῆς περιοχῆς, τήν ἐπισκοπή Πέτρας[17], οἱ εἰδήσεις μας εἶναι σταθερές ἀπό τά ἐκκλησιαστικά τακτικά (τίς Notitiae Episcopatuum)[18], πού παρουσιάζουν τήν ἀκόλουθη εἰκόνα καί γιά τήν τάξη τῆς ἐπισκοπῆς:

1) Τό *τακτικό* ἀριθ. 7.

Τό *τακτικό* ἀριθ. 7 τῆς ἔκδοσης Darrouzès εἶναι τό ἀρχαιότερο «τακτικό», στό ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ ἐπισκοπές τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης[19]· τό *τακτικό* προλογίζεται ἀπό τόν πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό, ἴσως ἀπό τήν πρώτη του πατριαρχεία (901-907)[20]. Στό *τακτικό* αὐτό ὁ *Πέτρας* κατέχει τή ζ΄ θέση στήν

στήν περιοχή τῆς Πιερίας ἀναδεικνύουν στίς μέρες μας οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές (βλ. σχετικά Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 σημ. 8).

17. Γιά τήν ἐπισκοπή Πέτρας βλ. βιβλιογραφία στό βιβλίο τοῦ Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος [*ΕΕΘΣΠΘ* τόμ. 22, Παράρτημα 25], Θεσσαλονίκη 1979, σ. 299. Βλ. ἐπίσης Jean Darrouzès, Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris 1981, σ. 68-69, 152 καί σημ. 2, 278-279, 316-317, 358, 420. Ν. Π. Δελιαλῆ, Ἐπισκοπικά Κοζάνης, Κοζάνη 1972, σ. 3 σημ. 1. Οἱ ἐργασίες τῶν: Ζήση Μπέλλου, Οἱ ἐπισκοπές Πέτρας καί Κίτρους κατά τόν κώδικα Ζάβορδας 1534/1692, *Η Πιερία 1,* σ. 259-267· Θεοκλήτου Φιλιππαίου, Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαί καί ἐπίσκοποι (1833-1960), *Θεολογία* 31 (1960) 238-250 καί Ἀθαν. Ἀγγελοπούλου, Ἡ συμβολή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τά ἐθνικά καί ἐκπαιδευτικά προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου - (1890-1896), *Μακεδονικά* 14 (1974) 64-83 ἀναφέρονται στή μεταβυζαντινή καί νεότερη ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς. Βλ. καί Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 433, 435, 439.

18. Βλ. J. Darrouzès, ὅπως στήν προηγούμενη σημείωση. Βλ. ἐπίσης O. Tafrali, Thessalonique au quatorziène siècle, Paris 1913 (=φωτοαν. ἀνατ. *Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν,* 3], Θεσσαλονίκη 1993, σ. 90-93. T. L. Fr. Tafel, De Thessalinica eiusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839 [=φωτοαν. ἀνατ. Variorum Reptints] σ. 55-57, 61-62.

19. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 69, 269, 278-279. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, δακτυλόγραφη διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 1984, σ. 57 καί σημ. 1. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1. Vassiliki Kravari, Villes et villages, σ. 314-315 σημ. 1.

20. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 270.

τάξη τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Θεσσαλονίκης, μητρόπολη στήν ὁποία ὑπάγονται δώδεκα ἐπισκοπές[21]. Ἡ χειρόγραφη παράδοση (τά χειρόγραφα δηλαδή πού μᾶς παραδίδουν τό *τυπικό* αὐτό) ἀντικατοπτρίζεται σέ δώδεκα κώδικες πού διακρίθηκαν σέ δύο ὁμάδες ἀπό τόν μακαρίτη πιά, π. Jean Darrouzès[22]. Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ἐμφανίζεται σέ τρία ἀπό τά δώδεκα χειρόγραφα[23]. Σέ δύο ἀπό αὐτά τά χειρόγραφα ἡ ἐπισκοπή Πέτρας κατέχει τή ζ΄ θέση καί στό χειρόγραφο τῆς Ἄνδρου τήν θ΄ ἐπί τοῦ συνόλου τῶν δώδεκα ἐπισκοπῶν[24]. Ἑπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ὑπῆρχε πρό τῶν ἐπισκοπῶν Ἑρκούλων (-ίων, μτγν. Ἀρδαμερίου)[25], Ἱερισσοῦ[26], Λιτῆς καί Ρεδίνης[27], Λυκοστομίου ἤτοι Θεσσαλικῶν Τεμπῶν[28] καί Βαρδαριωτῶν ἤτοι Τούρκων (πού τόσο ἀπασχόλησε τήν ἔρευνα)[29].

2) Τό *τακτικό* ἀριθ. 10.

Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας στό *τακτικό* ἀριθ. 10 μᾶς παραδίδεται ἀπό χειρόγραφα πού μᾶς διέσωσαν τή νομική παράδοση τοῦ 14ου αἰώνα[30], αὐτή ἀκριβῶς τήν παράδοση πού μᾶς εἶναι γνωστή καί ἀπό τήν «Διατύπωσιν» πού ἀποδίδεται στόν αὐτοκράτορα Λέοντα Στ΄ τόν Σοφό[31].

21. Ὅ.π., σ. 278-279, ἀριθ. 16. 296-298.

22. Ὅ.π., σ. 58-62.

23. Ὅ.π., σ. 68-69. Τά τρία χειρόγραφα εἶναι: τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου 380 (σ. 529-533), τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἄνδρου 88 (φφ. 404-407) καί τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης 23 (φφ. 372-385, 386).

24. Βλ. σχετικό πίνακα στό βιβλίο τοῦ J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 68, ἀριθμ. 303.

25. Γιά τήν ἐπισκοπή Ἑρκούλων, μτγν. Ἀρδαμερίου βλ. Ἀπ. Γλαβίνα Ἀρχιερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου, *Μακεδονικά* 20 (1980) 9-28.

26. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 68, 69, Not. 7. 305.

27. Ὅ.π., σ. 68-69, 152, Not. 7. 306.

28. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 57-79.

29. Ὅ.π., σ. 59 σημ. 1, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

30. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 307-339, ἰδίως σ. 96-98, 307-308. O Tafrali, Thessalonique au quatorzième siècle, σ. 90-94. Θ. Παπαζώτου, ὅ.π. Vassiliki Kravari, ὅ.π.

31. Βλ. H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatuum, 1901 München [Abh. der Philosophish- philologischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissen schaften, 21], σ. 552, 557. Βλ. καί V. Grumel, Les Régestes des actes du Patriarchat de Constantinople, I. 2 ἀριθ. 598· V.

Τήν ἴδια σειρά στήν τάξη τῶν μητροπόλεων ἐμφανίζει ἡ Θεσσαλονίκη· τήν ἴδια ἀκριβῶς θέση (ζ΄) κατέχει ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας σέ σύνολο ἕνδεκα ἀπό τίς δώδεκα ἐπισκοπές[32] (λείπει ἡ ἐπισκοπή Λυκοστομίου)· ἑπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρας τόν 10ο αἰ. παρουσιάζεται σταθερή.

3) Τό *τακτικό* ἀριθμ. 13.

Τό *τακτικό* ἀριθμ. 13[33] χρονολογεῖται στόν 10ο αἰώνα. Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ἐμφανίζεται στόν β΄ πληρέστερο κατάλογο πού περιλαμβάνει δώδεκα ἐπισκοπές τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης[34]· ὁ α΄ κατάλογος περιλαμβάνει ὀκτώ καί ἡ ἐπισκοπή Πέτρας δέν ἐμφανίζεται[35]. Ἡ θέση τῆς ἐπισκοπῆς εἶναι σταθερή (ζ΄) στήν τάξη τῶν ἐπισκοπῶν. Παρατηρεῖται ὅμως μιά ἀλλαγή στόν τίτλο της: «Πέτρας, ἤτοι Σαγουδανείας»[36]. Ἡ ἀλλαγή αὐτή συντελέστηκε ἀπό τόν 10ο ἕως τόν 12ο αἰώνα[37]. Ἴσως μετά τίς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βασιλείου Β΄ ἀλλάζει γενικά ἡ μεταχείριση στά ἐκκλησιαστικά πράγματα τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ὅμως δέν ἀνῆκε σέ ἐκεῖνες πού παραχωρήθηκαν στήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδος[38].

Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν Σαγουδάτων

Τό πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἡ σύσταση πιά τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς καί ἡ σχετική συζήτηση πού ἐτέθη

Laurent, Les Corpus des sceaux de l' émpire byzantin, No1, Paris 1963. σ. 513. Πρβλ. Νικ. Ἰωάν. Δόβα, Σλαβικές ἐπιδρομές καί ἀναφορές γιά τήν Πιερία καί τήν τοπική ἐκκλησία κατά τίς βυζαντινές πηγές, *Η Πιερία 1*, σ. 57.

32. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 317.

33. Ὅ.π., σ. 353-372. Βλ. καί Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 60-62. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, ὅ.π. Vassiliki Kravari, Villes et Villages, ὅ.π.

34. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 371, Not. 13, Appendix 2. 822-833.

35. Ὅ.π., σ. 358, ἀριθ. 16(17) 223-233.

36. Ὅ.π., σ. 371. 828.

37. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1.

38. Βλ. σχετικά Εὐανθίας Κωνσταντίνου ἤ Τέγου - Στεργιάδου, Τά σχετικά μέ τήν ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β΄ [*ΕΕΙΑΦΣΠΘ*, Παράρτημα ἀριθ. 1], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 58, καί Παράρτημα II (Beneševič), σ. 549, στίχ. 10-11.

μέ τήν προσθήκη τῆς Σαγουδανείας στόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς, ἡ ὁποία διαβάστηκε ἀρχικά σέ ἔγγραφο τοῦ 1295[39] ὡς ἐπισκοπή Λαγουδανείας[40] καί συμπαρέσυρε τόν Θ. Παπαζῶτο σ' ἕναν ἄλλο συσχετισμό μέ τήν ἐπωνυμία τοῦ «κατεπάνω Λαγγουβαρδίας»[41], τό λάθος τοῦ ὁποίου ἐπισήμανε ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα[42].

Τί σημαίνει ὅμως ὁ ὅρος *Σαγουδανείας;* Ἀναμφίβολα ὁ συσχετισμός πρέπει νά γίνει μέ τή Σκλαβηνία τῶν Σαγουδάτων (μήπως τό ὀρθό εἶναι καλύτερα Σαγουδατεία;), Σλάβων ἐποίκων πού τοποθετοῦνται «στά νότια τῶν Δρογουβιτῶν»[43], ἕνα ἄλλο πολυάριθμο σλαβικό φύλο πού τοποθετεῖται στήν περιοχή τῆς Βέροιας[44]. Αὐτά τά φῦλα μαζί μέ τούς Βελζῆτες (στή βόρεια Μακεδονία)[45], τούς Βελεγεζῆτες (πού ἐγκαταστάθηκαν στή Θεσσαλία)[46] καί τούς Βαϊουνίτες (τῆς

39. Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, ἀριθ. ἐγγρ. 59/60· πρβλ. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, Actes de Lavra, II, Paris 1977, ἀριθ. ἐγγρ. 75. Βλ. καί J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 108.

40. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39.

41. Ὅ.π., σ. 40 σημ. 4, ὅπου καί ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

42. Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 123-124 καί σημ. 44.

43. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatuum, σ. 152 σημ. 2. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Τί πράγματι ἦσαν οἱ σκλαβηνοί (=asseclae) ἔποικοι τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης (Δρουγουβίται - Ρυγχίνοι - Σαγουδάτοι), [Μικρευρωπαϊκές (ἤτοι Βαλκανικές) Μελέτες - 4], Θεσσαλονίκη Ἰούλιος 1971, σ. 126-129, ὅπου καί χάρτης στόν ὁποῖο οἱ Σαγουδᾶτοι τοποθετοῦνται <ὀρθά> δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης, στόν κάμπο τῆς Πιερίας. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι τά σλαβικά φῦλα ἀπομακρύνονται ἀπό τά γύρω βουνά πού ὁρίζονται ἀπό τήν ἐπισκοπική δικαιοδοσία τῆς Πέτρας. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. ἐπίσης Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις στή Μεσαιωνική Ἑλλάδα. Γενική Ἐπισκόπηση [*Ἵδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν*], Ἀθήνα 1993, σ. 39 καί σημ. 34, σ. 43. Γενική βιβλιογραφία περί σλαβικῶν φύλων βλ. καί στό βιβλίο τοῦ Γ. Θεοχαρίδη, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τούς Μέσους χρόνους (285-1354), [*Μακεδονική Βιβλιοθήκη*, 55], Θεσσαλονίκη 1980, σ. 180-183. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

44. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 39, 42-43. Γιά τούς Δρογουβίτες βλ. ἐπίσης ὅσα σημειώνει ὁ Σωκρ. Ν. Λιάκος, Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί, σ. 120-123. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

45. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 39.

46. Βλ. Ἄννας Ἀβραμέα, Ἡ βυζαντινή Θεσσαλία, σ. 29, 64 καί σημ. 6, 121, σημ. 3.

Ἠπείρου)[47] εἶναι τά πέντε φῦλα πού μνημονεύονται στά θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (±614) δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης[48]. Οἱ Ρυγχῖνοι[49] καί οἱ Στρυμονίτες[50] στά τέλη τοῦ 7ου αἰώνα (676-678) συμπληρώνουν τόν ἀριθμό τῶν σλαβικῶν φυλῶν πού μαζί μέ τούς Σμολεάνους τοῦ Νέστου (10ος αἰ.)[51] κυκλοφοροῦσαν στά βυζαντινά ἐδάφη, ὡς κοινωνίες γεωργῶν καί κτηνοτρόφων, μακριά ἀπό τά ἀστικά κέντρα, μέ παραδοσιακό τρόπο ὀργάνωσης καί εἰδωλολατρική πίστη[52].

Οἱ Σαγουδᾶτοι ἦταν ἐγκαταστημένοι στά ὀρεινά[53] τῆς Πιερίας καί φαίνεται ὅτι ἀπό τήν ἀνεκτική πολιτική τῶν Βυζαντινῶν ἀπέναντί τους προσῆλθαν στόν χριστιανισμό καί μέ τήν πολιτική τοῦ Βασιλείου Β΄, πού θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ἐπί ἴσοις ὅροις τούς ὁμόδοξους λαούς[54] στό πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ φυλές τῶν

47. Βλ. J. Koder, Προβλήματα τῆς σλαβικῆς ἐποίκισης καί τοπωνυμίας στή μεσαιωνική Ἤπειρο, *Ἠπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35.

48. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 39.

49. Γιά τούς Ρυγχίνους σλάβους βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, σ. 161 κ.ἑ. Φ. Μαλιγκούδη, Οἱ Σλάβοι στή Μεσαιωνική Ἑλλάδα, σ. 44-45. Ὁ Ἰ. Ε. Καραγιαννόπουλος πίστευε ὅτι οἱ Ρυγχῖνοι τοποθετοῦνταν στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα (τήν πληροφορία βλ. στό βιβλίο τῆς Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 40, σημ. 35). Βλ. καί σημ. 50.

50. Γιά τούς Στρυμονίτες Σλάβους βλ. P. Lemerles, Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans, II, Commentaire [*Le Monde Byzantine, Éditions du centre National de la Recherche scientifique*], Paris 1981, σ. 90, καί 112-113. Πρβλ. καί Π. Κ. Χρήστου, Διηγήσεις περί τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Κείμενο - μετάφρασις - εἰσαγωγή - σχόλια ὑπό Παναγ. Κ. Χρήστου [*Κέντρον Ἁγιολογικῶν Μελετῶν Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης*], Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48-50, 100, 107, 111, 131 (πρβλ. Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα. Οἱ συλλογές ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καί Ἀνωνύμου. Ὁ βίος, τά θαύματα καί ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰσαγωγή, Σχόλια, ἐπιμέλεια Χαράλαμπος Μπακιρτζής, Μετάφραση Ἀλόη Σιδέρη, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 422, 425, 442, 461).

51. Γιά τούς Σμολεάνους Σλάβους βλ. V. Beševliev, Pârvobălgarski Nadpisi, Sofia 1992, No 14, σ. 141 - ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

52. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 43. Πρβλ. Φ. Μαλιγκούδη, Οἱ Σλάβοι στή μεσαιωνική Ἑλλάδα, σ. 48, 59.

53. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Σλαβικές ἐγκαταστάσεις, σ. 43.

54. Βλ. σχετικά, Εὐανθίας Κωνστακίνου ἢ Τέγου-Στεργιάδου, Τά σχετικά μέ τήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας Σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 53 κ.ἑ.

εὑρισκομένων ἐντός τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας Σλάβων - χριστιανῶν πλέον - ὑπήχθησαν στίς ἐπισκοπές πού γειτόνευαν μέ αὐτούς. Ἔτσι συνέβη προφανῶς καί μέ τήν ἐπισκοπή Πέτρας.

Ὁ τοπογραφικός προσδιορισμός (θεωρίες)

Τό ζήτημα τῆς συγχώνευσης στόν χριστιανικό ἑλληνόγλωσσο πληθυσμό τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας καί τοῦ χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου σλαβικοῦ στοιχείου τῶν Σαγουδάτων μᾶς εἰσάγει σ' ἕνα ἄλλο πρόβλημα πού ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τήν ἔρευνα μέ διιστάμενες ἀπόψεις· εἶναι τό πρόβλημα τῆς τοπογραφικῆς θέσης τῆς Πέτρας καί τῆς σύνδεσης ὅλων τῶν μαρτυριῶν μέ τίς προτεινόμενες ταυτίσεις. Ἀπό τήν ἀμφιβολία τῶν κυρίων ἐρευνητῶν πηγάζουν ἐπίσης διαφορετικές τοποθετήσεις ὡς πρός τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἑρμηνεία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν γιά τήν τοποθέτηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί τόν προσδιορισμό τους.

Ἡ ἄποψη τῆς Βασιλικῆς Κράβαρη ὅτι ὅλες οἱ μνημονευόμενες πηγές οἱ ἀναφερόμενες στήν Πέτρα ὁρίζουν γεωγραφικά τή θέση τῆς μεσαιωνικῆς Πέτρας στήν περιοχή τῶν Πετρῶν, κοντά στή λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου[55], δέν μᾶς βρίσκει καθόλου σύμφωνους. Εἶναι φυσικό τά τοπωνύμια Πέτρα, πού εἶναι συχνά[56], νά δημιουργοῦν τέτοια

55. Βλ. Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 314-315.

56. Βλ. *ΜΕΕ,* τόμ. Κ', σ. 112-113. Περίφημη εἶναι ἡ μονή τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη (βλ. Ἑλένης Κακουλίδη - Πάνου, Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Προδρόμου τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη, *Ἑλληνικά* 21 (1968) 3-39 = Συμβολές. Νεοελληνικά Μελετήματα, Ἰωάννινα 1982, σ. 159-191), ἡ Πέτρα τῆς Μαγνησίας (βλ. Γ. Κουλουρᾶ, Ἡ περιοχή τοῦ Παγασητικοῦ κατά τούς Μέσους χρόνους [Δ' - ΙΔ' αἰ.], δακτυλ. διδ. διατριβή, Ἰωάννινα 1997, σ. 271-272). Πρβλ. καί μικροτοπωνυμικά, ὅπως π.χ. ἡ Πέτρα τῆς Καλαμαριᾶς στά ὅρια τῆς Μακεδονίας (βλ. Ἰωάν. Κ. Βασδραβέλλη, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας, τόμ. Γ', Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατάδων 1466-1899 [*Μακεδονική Βιβλιοθήκη,* 20], Θεσσαλονίκη 1955, σ. 42-43, ἀριθ. ἐγγρ. 45 ἤ ἡ ἀρχική ὀνομασία τοῦ Πετριτσίου (Πέτρα) (βλ. Γεωργ. Χατζηκυριάκου, Σκέψεις καί ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τήν Μακεδονίαν [1905-1906], ἔκδ. β', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 151). Ἀπό τή θέση τῶν μοναστηριῶν πού εἶναι χτισμένα πάνω σέ ὑψηλούς βράχους οἱ ἴδιες οἱ μονές προσλαμβάνουν τό προσωνύμιο Πέτρα, π.χ. ἡ μονή Σίμωνος Πέτρας (Ἅγιο Ὄρος), ἡ Παναγία τῆς Πέτρας (Λέσβος) κ.ἄ.

ζητήματα ταυτίσεως. Ἀλλά εἶναι ὀφθαλμοφανής ὁ συσχετισμός τῶν πηγῶν μέ τό τοπογραφικό περιβάλλον, ὥστε ν' ἀποκλείονται ὁρισμένες μαρτυρίες στό συσχετισμό τους μέ τόν συγκεκριμένο τόπο καί, κατ' ἐπέκτασιν, τά ἱστορικά γεγονότα πού διαδραματίζονται στό χῶρο. Ἔτσι οἱ ἀναφορές πού συνδέουν τά *τακτικά* μέ τήν ἐπισκοπή Πέτρας καί ἡ ὁποία τοποθετεῖται ἀπό τήν Κράβαρη κοντά στό Ἀμύνταιο[57], δέν εἶναι δυνατό νά γίνουν ἀποδεκτές σέ μιά ἐπισκοπή πού ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

Οὔτε ἡ ὀνομασία *Πετρισκός*, πού μνημονεύεται στό ἔργο τοῦ Σκυλίτση[58], συνδέεται μέ τήν πιερική Πέτρα[59]. Ἐντονότερο γίνεται τό πρόβλημα κατά τήν Παλαιολόγεια περίοδο, ὅπου οἱ μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν Ἀκροπολίτη, Παχυμέρη καί Κατακουζηνοῦ[60] ἔχουν ἑρμηνευτεῖ κάποτε λανθασμένα, πότε ἀπό τόν ἕναν καί πότε ἀπό τόν ἄλλον μελετητή.

Ἡ ἵδρυση τῆς μονῆς τῆς «παρά τήν Πέτραν»

Ἡ μονή τῆς Πέτρας, χτισμένη σέ ἀπόσταση δύο περίπου χιλιομέτρων ΝΑ τοῦ κάστρου στή θέση πού βρίσκεται σήμερα τό οἰκοδομικό συγκρότημα τοῦ Σανατορίου, μᾶς εἶναι γνωστή ἀπό τετράστιχη κτητορική ἐπιγραφή, πού εὐτυχῶς εἶδε καί κατέγραψε ἀπό τήν πλάκα πού βρέθηκε στό δάπεδο τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ὁ φιλόλογος - γυμνασιάρχης Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἕνα ἔμμετρο ἐπίγραμμα σέ ἰαμβικό δωδεκασύλλαβο στίχο. Σωζόταν σχεδόν ὁλόκληρο ὅταν ὁ Ἀναγνωστόπουλος τό κατέγραψε, γιατί τώρα σκεπάστηκε ἀπό μεταγενέστερες ἐργασίες ἐπί τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Τό κείμενο εἶχε

57. Βλ. Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 314.

58. Βλ. Ἰωάννης Σκυλίτζης, Σύνοψις Ἱστοριῶν, ἔκδ. I. Thurn, Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum [*CFHB*, vol. V], Berolini et Novi Eboraci 1973, σ. 353: «ἐν τῷ πετερισκῷ (πετρισκῷ)». Γιά τό τοπωνύμιο βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἔρευναι ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, *ΠΑΕ* 1933, σ. 60.

59. Βλ. παραπάνω σημ. 55, 57.

60. Βλ. Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 111-112.

ὡς ἑξῆς:

«- - - - - - - λαμπράν σύν Θεῷ
Νικήτας ἀνήγειρεν ὁ Πέτρας θύτης
ἀνθ' ὧν περ αἰτεῖ λύσιν ἀμπλακημάτων
ἐν ἔτ(ει) τῷ ϛχνθ΄ ἰν(δικτιῶνο)ϛ ιδ΄ »[61].

Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, πού μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τό βυζαντινό καθολικό τῆς μονῆς ἱδρύθηκε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πέτρας Νικήτα στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ (ἐν ἔτει 1151), ἀποτελεῖ σπουδαία μαρτυρία γιά ὕπαρξη στήν ἴδια θέση ἑνός μνημείου, πού φυσικά δέν εἶναι αὐτό πού σώζεται σήμερα καί πού μεταφέρει τή χρονολογία ἵδρυσής του μέ κεράμινη ἐπιγραφή ἐντός πλαισίου πάνω ἀπό τό παράθυρο τῆς δυτικῆς ὄψης: 1151. Ὁ βυζαντινός ναός φαίνεται ὅτι καταστράφηκε. Ὁρισμένα ἀρχιτεκτονικά γλυπτά βρίσκονται ἐντειχισμένα στόν ναό πού διαδέχτηκε τό βυζαντινό μνημεῖο. Πότε χτίστηκε τό μεταβυζαντινό μνημεῖο, πού μέ διάφορες ἐπισκευαστικές ἐπεμβάσεις σώθηκε ὥς τίς μέρες μας, μᾶς βοηθάει νά γνωρίσουμε μιά ἄγνωστη ἐπιγραφή πού φυλάσσεται στό Ἱερό Βῆμα τῆς ἐκκλησίας. Πρόκειται γιά ἐπιγραφή ἐγκαινίων ναοῦ, μεγαλογράμματη, πάνω σέ λεία ἐπιφάνεια μαρμάρου, τό κείμενο τῆς ὁποίας, διατεταγμένο σέ τέσσερις σειρές, εἶναι τό ἀκόλουθο:

+ ΑΝΕΓΕΡΘΙ ΙΠΑΡΟΥϹΑ ΚΥΡ
ΒΙϹ ΕΠΙ ΕΤΟΥϹ ΑΠΟ ΧΡΙϹΤΟΥ
ΑϹΗ ΔΙΑ ϹΙΝΔΡ(Ο)Μ(ΗϹ ΚΑΙ)
ΕΞΟΔΟ(Υ)...[62]

Τό κείμενο δέν συνεχίζεται στό λεῖο μάρμαρο. Εὐτυχῶς διασώζεται ἡ χρονολογία (1608) ἀνέγερσης, πού μεταφέρει πιθανώτατα τή χρονολογία ἀνέγερσης τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ πάνω στή θέση τοῦ βυζαντινοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς.

61. Ὅ.π.
62. Βλ. εἰκ. 16.

Περίοδος τῆς Λατινοκρατίας

Γιά τίς ἀρχές τῆς Λατινοκρατίας στήν περιοχή διαθέτουμε καί γιά τήν Πέτρα μιά μαρτυρία στίς λατινικές πηγές γιά τή δικαιοδοσία τοῦ Λατίνου «ἀρχιεπισκόπου» Θεσσαλονίκης· εἶναι μιά ἐπιστολή τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ΄ (1190-1216) πρός τόν μητροπολίτη του Θεσσαλονίκης Γουαρῖνο (χρονολ. 6 Ἀπρ. 1212)[63]. Τό σχετικό ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἔκδοση τῆς Patrologiae Latinae[64], πού παραθέτει καί σχολιάζει ὁ Tafel[65], ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ad haec ipsi Thessalonicensi metropoli suam confirmamus provinciam; in qua subscriptos episcopatus specialibus nominibus duximus experimentos, videlicet Citrensem, Beriensem, Campaniensem, Vardariensem, Serviensem, Petrensem, Platamonensem, Langardensem, Adrameriensem, Nerisiensem et Cassandriensem»[66].

Εἶναι προφανές ὅτι ἀκολουθεῖται ἡ γεωγραφική θέση τῶν ἐπισκοπῶν σ' ἕνα κείμενο ἐπιστολῆς πού ἀποκαθιστᾶ τά προνόμια τοῦ Θεσσαλονίκης στό status quo antem τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως[67]· ἔτσι ὁ Γουαρῖνος ὀνομάζεται primatus (πρωθιεράρχης) καί legatus (ἔξαρχος) τοῦ πάπα, ἔχοντας στή δικαιοδοσία του ἕνδεκα ἐπισκοπές. Ἡ Ἐπισκοπή Πέτρας καταλαμβάνει ἀνάμεσα σ' αὐτές τήν ἕκτη θέση, ἀλλά ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι δέν ἐπηρέασε τή λειτουργία τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκοπῶν, ἀφοῦ στό Provinciale Romanum, τό γνωστό ὡς «ἐπαρχιακόν» (1228)[68], ὁ Θεσσαλονίκης ἐμφανίζεται ὅτι ἔχει δικαιοδοσία μόνο σέ δύο ἐπισκοπές[69] ἤ κατ' ἄλλους σέ καμία[70].

63. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 67. Πρβλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 123.

64. *PL*. 216, στ. 557. Πρβλ. I. Potthast, Regesta, τόμ. I, σ. 382 (4. 422).

65. Βλ. Th. L. Fr. Tafel, De Thessalonica eiusque agro, σ. 84-86.

66. Ὅ.π., σ. 85 πρβλ. καί σημ. 64 ἐδῶ.

67. Γιά τό Illyricum βλ. D.I. Pallas, L' Illyricum Oriental· Aperçu historique. La problématique de son archéologie chrétienne, *Θεολογία* 51 (1980) 62-76. Πρβλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τούς Μέσους Χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 40-59 καί 91-125, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

68. Βλ. G. Fedalto, La Chiesa Latina in Oriente, τόμ. I, Verona 1973, σ. 230.

69. Βλ. Ν. Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 68.

70. Ὅ.π., σ. 68 σημ. 2, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

Παλαιολόγειοι χρόνοι

Ἡ γενική πληροφορία τοῦ Ἀκροπολίτη στό χωρίο «ἐπεὶ δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα ἐγεγόνει Θεσσαλονίκη καὶ Βέρροια τὰ ἐκεῖθεν αὐτῶν καὶ πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ Πλαταμῶνος ἀρχόμενα ὑπὸ τὸν δεσπότην Μιχαήλ ἐτέλουν, ἔτι τε τὰ περὶ Πελαγονίαν καὶ Ἀχρίδα καὶ Πρίλαπον· τοὺς δὲ Βοδινοὺς καὶ Σταρίδολα, Στροβόν τε καὶ τὰ περὶ ταῦτα ὁ τοῦ Δημητρίου πατήρ, τοῦ Μιχαήλ δὲ θεῖος, ὁ Ἄγγελος κατεῖχε Θεόδωρος»[71] εἶναι τό κλειδί, γιά νά ἑρμηνεύσει κανείς τίς ἀναφορές στά ἔργα τῶν ἱστορικῶν Παχυμέρη καί Καντακουζηνοῦ πού ἔχουν συσχετιστεῖ τοπογραφικά καί ἱστορικά μέ τό δίλημμα τῆς Πιερικῆς Πέτρας καί τῶν Πετρῶν πού συνταυτίζει ἡ βασιλική Κράβαρη[72].

Ἡ μαρτυρία τοῦ Παχυμέρη «χειροῦται δὲ καὶ Καστορίαν καὶ Πελαγονίαν καὶ Δεύρας, Τζέρνικόν τε καὶ Διάβολιν καὶ τὴν Πρίλαπον, Βοδεεινά τε καὶ Βόστρον, ἔλλιμνον νῆσον, Πέτραν, Πρέσπαν τε καὶ Στερίδολα καὶ Ἀχρίδαν καὶ τὰ Ἰλλυριῶν ὀχυρώματα»[73] δέν συνδέεται, ὅπως ὀρθά παρατήρησε ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα[74], μέ τήν Πιερική Πέτρα καί ἡ ἄποψη ἐνισχύεται ἀπό τό χωρίο τοῦ Ἀκροπολίτη πού παρακολουθεῖ τίς ἴδιες περιοχές, καθώς καί ἀπό μία φιλολογική παρατήρηση ὅτι ὁ ἐξοβελισμός τῶν κομμάτων στή φρ. «ἔλλιμνον νῆσον Πέτραν» προσδιορίζει καλύτερα τήν λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ («προσεχώρουν δὲ ἀμαχεὶ τὰ περὶ τὴν Ἔδεσσαν καὶ Βέρροιαν φρούρια καὶ αἱ πολίχναι, Σταρίδολα λεγόμενον καὶ ἡ Πέτρα καὶ ὁ Σωσκός καὶ ἡ Δεύρη, ἔτι τε ὁ Ὄστροβος καὶ τὰ Νότια καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολιχνίων τὸ Λυκοστόμιον καὶ τὸ Καστρίον»[75]) ἀποσυνδέει ἐπίσης τό τοπωνύμιο

71. Βλ. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονική Συγγραφή, ἔκδ. Aug. Heiseberg (ἐπανέκδ. μέ διορθώσεις P. Wirth), Stuttgart 1978, σ. 84, στίχ. 16-22.

72. Βλ. γιά τό θέμα αὐτό *RE* XXXVII (1937) 167. Πρβλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 37 καί Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 314.

73. Γεώργιος Παχυμέρης, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἔκδ. Albert Failler, τόμ. I (βιβλία I-III), [*CFHB*, vol. XXIV/1], Paris 1984, σ. 151, στίχ. 10-13.

74. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 125 καί σημ. 53.

75. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, Ἱστορία, ἔκδ. B. G. Niebuhr, τόμ. III, Βόννη 1832, σ. 13 (βιβλ. IV), στίχ. 2-6. Γιά τή σύνδεση τῆς μνημονευόμενης

Πέτρα ἀπό τό συγκεκριμένο κάστρο τῆς Πιερίας, ἀλλά τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἡ περιοχή δέν ὑποτάσσεται στόν βυζαντινό αὐτοκράτορα. Μέ τίς εἰδήσεις αὐτές ὁ Καντακουζηνός παρέχει σημαντικές πληροφορίες γιά τήν τύχη τοῦ περιορισμένου χώρου γιά τή λιγόχρονη Σερβική κυριαρχία στήν περιοχή[76]. Μιά ἄλλη πληροφορία ἀπό τό

Πέτρας μέ τήν Πέτρα τῆς Πιερίας βλ. Μαργ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, σ. 158 σημ. 3· πρβλ. *RE* XXXVII (1937) 1168· Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 8. Ἡ Βασιλική Νεράντζη - Βαρμάζη (Ἡ Βαλκανική ἐπαρχία, σ. 181), ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τή σύνδεση τῆς Πέτρας πού ἀναφέρεται στήν πηγή μέ τήν Πέτρα τῆς Πιερίας, ὅπως πίστευε ὁ Παπαζῶτος, στή σημ. 275 τῆς ἐργασίας της παραθέτει τή γνώμη τῆς Κράβαρη (Villes et Villages, σ. 125), ἡ ὁποία ὅμως δέν ἀναφέρεται στό χωρίο αὐτό τοῦ Καντακουζηνοῦ· μόνο ἡ Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὅ.π., σημ. 74) σχολιάζει τό ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Παχυμέρη. Ἡ ἀποσύνδεση τοῦ χωρίου τοῦ Καντακουζηνοῦ μέ τήν Πιερική Πέτρα εἶναι βέβαιη, γιατί ἡ ἀναγραφή τῶν τοπωνυμίων γίνεται μέ κατεύθυνση ἀπό Βορράν πρός τά Νότια: Σταρίδολα, Πέτρα, Σωσκός, Δεύρη, Ὄστροβος γιά τά τοπωνύμια Πέτρα καί Δεύρη βλ. Ἀντ. Κεραμοπούλου, Ἔρευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, *ΠΑΕ* 1933, σ. 60, 63· γιά τό τοπων. Σωσκός, βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί, σ. 119.

76. Γιά τό θέμα τῆς Σερβοκρατίας στήν περιοχή βλ. Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, Ἡ Βαλκανική ἐπαρχία, σ. 181-182. Ἡ Β. Νεράντζη - Βαρμάζη ἔχει δίκιο ὅταν γράφει ὅτι «δέν ὑπάρχει καμιά μαρτυρία στίς βυζαντινές πηγές γιά τήν παρουσία τῶν Σέρβων στήν Πιερία», ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Καντακουζηνοῦ, καί ὅτι «πιθανότερο πάντως εἶναι ὅτι οἱ Σέρβοι κατέβηκαν στή Θεσσαλία μέσα ἀπό τά περάσματα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τήν περιοχή τῶν Σερβίων καί τό πέρασμά τους πρός τή Θεσσαλία εἶχε μικρή ἤ ἐλάχιστη σχέση μέ τήν Πιερία» (ὅ.π.). Πράγματι, ἡ ἀπό Β. κίνηση τῶν Σέρβων πρός τή Θεσσαλία καί ἐν συνεχείᾳ ἡ στροφή γιά τήν ἐξασφάλισή τους μέ τήν κατάληψη τῶν στενῶν τῶν Τεμπῶν (Λυκοστόμιον, Καστρίον), δηλώνει τό ἐνδιαφέρον τοῦ Στεφάνου Δουσάν ἀποκλειστικά γιά τό χῶρο τῆς Θεσσαλίας (βλ. σχετικά Γ. Σούλη, Ἡ πρώτη περίοδος τῆς Σερβοκρατίας ἐν Θεσσαλίᾳ [1348-1356], *ΕΕΒΣ* 20 [1950] 56-73 = Γεώργιος Σούλης 1927-1966, Ἱστορικά Μελετήματα. Βυζαντινά - Βαλκανικά - Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1980, σ. 80-97), ὅπου φαίνεται ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ Δουσάν περιορίζονται στή Θεσσαλία καί τόν Δυτικό Ἑλλαδικό χῶρο. Ἡ θέση *Καστρίον* θά πρέπει νά ταυτιστεῖ μέ τό γνωστό ὡς Κάστρο τῆς Ὠριᾶς (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Τά Κάστρα τοῦ Πλαταμώνα καί τῆς Ὠριᾶς Τεμπῶν καί ὁ Τεκές τοῦ Χασάν Μπαμπᾶ [*Μακεδονική Βιβλιοθήκη,* 37], Θεσσαλονίκη 1972, σ. 87-109). Ἡ ἄποψη ἐνισχύεται καί ἀπό τά γραφόμενα τοῦ Καντακουζηνοῦ (ἔκδ. Βόννης, τόμ. Ι., σ. 473-474), ὁ ὁποῖος περιγράφει τίς κατακτήσεις τοῦ διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 333) στήν περιοχή αὐτή, τά κάστρα δηλαδή τοῦ Γόλου (Βόλου), τοῦ Καστριοῦ καί τοῦ Λυκοστομίου (βλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλοπούλου, ὅ.π., σ. 97). Τήν ἴδια γνώμη ἔχει καί ὁ Παναγ. Ν. Ἀναγνωστόπουλος,

ἔργο τοῦ Καντακουζηνοῦ πού θεωρήθηκε δῆθεν σημαντική γιά τήν ὕπαρξη τῆς μονῆς παρά τήν Πέτρα, μονή πού κατά παράδοσιν ἱδρύθηκε στά χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1283-1328), ἐνῶ, ὅπως εἴδαμε ἡ ἵδρυσή της τοποθετεῖται στά μέσα τοῦ 12ου αἰ., θά πρέπει ἐπίσης νά ἀποδεσμευθεῖ ἀπό τίς σχετικές μέ τήν περιοχή πού ἐξετάζουμε μαρτυρίες. Πρόκειται γιά ἕνα ἐκτεταμένο χωρίο ἀπό τό γ΄ βιβλίο τῆς *Ἱστορίας*, τό ὁποῖο μεταξύ τῶν ἄλλων παραδίδει: «Ὅθεν καὶ γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ οὐδενὸς τῶν ἐκεῖσε τολμηθέντων ἐπί ὠμότητι καὶ πονηρίᾳ βεβοημένως ἀπελείπετο. Πρῶτον δὲ ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένῃ Πέτρᾳ ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τὸ σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες»[77]. Πράγματι ἡ δυσκολία νά παρανοήσει κανείς τό χωρίο ἀπορρέει, τόσο ἀπό τό γεγονός ὅτι λίγο πρίν ἀναφέρεται ἡ Θεσσαλονίκη καί συνεκδοχικά ἡ σκέψη ὁδηγεῖται πρός τήν πλησιέστερη μονή τῆς Πιερικῆς Πέτρας καί ὄχι στήν ὁμώνυμη καί περίφημη μονή τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅσο καί ἀπό τή δυσκολία νά παρακολουθήσει κανείς τό κείμενο τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Καντακουζηνός ὅταν πολιορκοῦσε τό Περιθεώριον ἔγραψε στούς μοναχούς τοῦ Ἁγ. Ὄρους νά μεσολαβήσουν πρός τήν Κωνσταντινούπολη, ὥστε νά πάψει ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός. Τότε ὁ *πρῶτος* Ἰσαάκ, ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας Μακάριος καί ὁ Κάλλιστος (τότε ἱερέας, μετέπειτα πατριάρχης) καί Σαβάς (μοναχός τῆς Μονῆς Βατοπεδίου) πῆγαν στήν Κωνσταντινούπολη, παρουσιάστηκαν στόν πατριάρχη καί παρεκάλεσαν γιά τήν εἰρήνη. Τότε ὁ πατριάρχης καί τό περιβάλλον τῆς αὐλῆς σκέφτηκαν νά διασπάσουν τήν ἑνότητα τῶν τεσσάρων μοναχῶν καί τούς διέσπειραν σέ διαφορετικούς χώρους μέ σκοπό νά τούς πλευρίσουν κατά μόνας καί νά τούς πείσουν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Καντακουζηνοῦ γιά εἰρήνη εἶναι προπέτασμα καπνοῦ στά ἄνομα σχέδιά του. Ἔτσι ἀνέδειξαν τόν Μακάριο στόν μητροπολιτικό θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης καί τούς ἄλλους τούς κατηγόρησαν ὅτι ὑποστηρίζουν τάχα τόν φίλο του τόν Καντακουζηνό. Στή φρ.

Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 104-107, κυρίως σ. 105: «Τό Καστρίν ἤ Καστρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ πρέπει νά εἶναι τό Κάστρο τῆς Ὠριᾶς».

77. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, Ἱστορία, ἔκδ. Lud. Scopen, τόμ. II (βιβλ. IV), Βόννη 1831, σ. 213, στίχ. 5-7.

«ὅθεν καὶ γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ» ἐννοεῖται ὁ Μακάριος. Ἡ φρ. «πρῶτον μέν» (=Στήν ἀρχή ὅμως) τίθεται γιά νά δηλώσει: α) <καὶ Μακάριον> μὲν ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένῃ Πέτρᾳ ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τὸ σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες» (δηλαδή τόν ἀνάγκασαν νά μένει ἀπλησίαστος στή Μονή <Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου> τῆς Πέτρας, προσφέροντάς του τά πάντα)· β) «Σαβάν δέ... ἐν ἑτέρᾳ μονῇ τῇ χώρᾳ προσαγορευομένῃ μένειν καὶ αὐτὸν ἐψηφίσαντο ἀπρόϊτον». Εἶναι προφανές ὅτι τά γεγονότα συμβαίνουν στήν Κωνσταντινούπολη, μέ τά πρόσωπα ἀπομονωμένα, ἕνα στή Μονή τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας καί τό ἄλλο στή Μονή τῆς Χώρας. Ἡ λατινική μετάφραση τοῦ κειμένου στήν ἔκδοση τῆς Βόννης ἐπέτεινε τή σύγχυση: Isaacium vero, qui ordinem ducebat, ad monasterium Petra dictum condemnant: ita, ut a nemine conveniretur, nulla tamen re ad curandum corpus necessaria egeret, Sabam... in alio monasterio, Chora appellato manere, nec eum a quoquam adiri decreverunt (ἔκδ. Βόννης, σ. 213). Ἡ λατινική μετάφραση ὡς ὑποκείμενο θεωρεῖ τόν Ἰσαάκιο, ἀλλά ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου φανερώνει ὅτι τό *πρῶτον μὲν* ἔχει τήν ἔννοια τοῦ «ἀρχικά, στήν ἀρχή». Ἔτσι δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τό κείμενο ἀναφέρεται στά δύο γνωστά μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης[78].

Ἐπίσκοποι Πέτρας

Ἀπό τίς πενιχρές εἰδήσεις πού διαθέτουμε γιά τήν ἱστορία τῆς Πιερικῆς Πέτρας κατά τούς βυζαντινούς χρόνους, οἱ σημαντικότερες εἶναι ἐκεῖνες πού συνδέουν μέ βεβαιότητα τό κάστρο μέ τήν ἐπισκοπή μέσῳ τῶν ἀναφορῶν σέ ἐπισκόπους Πέτρας, ἐπώνυμους καί ἀνώνυμους. Ἡ διαδρομή αὐτή ὑποδηλώνει ἱστορικά καί τήν ὕπαρξη σφριγηλῆς ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Σημαντική θέση ἀνάμεσα στίς μαρτυρίες γιά τούς ἐπισκόπους κατέχουν οἱ ἀκόλουθες πηγές:

1) Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τή Μονή τῆς Πέτρας, τό

78. Γιά τά γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς βλ. G. Weiss, Des Kaiser Johannes Kantakouzenos - Aristokrat, Staatsman Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsent wicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, Wiesbaden 1969, σ. 116 κ.ἑ. Πρβλ. Γ. Θεοχαρίδη, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, σ. 393-413.

ὁποῖο μᾶς παραδίδει, ὅπως εἴδαμε πιό πάνω, τό ὄνομα ἑνός ἐπισκόπου γύρω στά μέσα τοῦ 12ου αἰώνα. Ὁ ἀναφερόμενος στήν ἐπιγραφή «**Νικήτας Θυηπόλος**» ἀποκλείει κάθε ὑποψία ὅτι μπορεῖ νά σχετιστεῖ μέ τόν προγενέστερο, γνωστό ἀπό ἁγιορειτικό ἔγγραφο τοῦ 1078, μητροπολίτη Βέροιας Νικήτα, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει «μέγας οἰκονόμος» τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καί ἦταν ὁ ἱδρυτής τοῦ ναοῦ τῆς παλαιᾶς μητρόπολης στή Βέροια[79].

2) Στό ἔτος 1277 μνημονεύεται ἕνας **ἀνώνυμος** ἐπίσκοπος Πέτρας, στό «Mémoire d' Ogier» πού μελέτησε ὁ R. Loenertz[80]. «Le texte», γράφει ὁ Loenertz, «parle d' un *episcopus Petrensis*. Le nom est corrompu, mais parmi les sièges épiscopaux dépendant de la métropole de Thessalonique l' *episcopatus Citrensis* est le seul dont le nom puisse aisément devenir Petrensis sous la plume d' une scribe ignorant ou négligent»[81]. Στό κείμενο αὐτό ἀναφέρεται ἡ V. Kravari, γράφοντας ὅτι «la correction en "Citrensem", proposée par l' éditeur, ne semble pas nécessaire»[82]. Ἡ ἄποψη αὐτή μᾶς βρίσκει ἀπόλυτα σύμφωνους.

3) Ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας **Ἰωάννης ὁ Περατικός**[83] εἶναι μάρτυρας

79. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της (11ος - 18ος αἰ.). Ἱστορική καί ἀρχαιολογική σπουδή τῶν μνημείων τῆς πόλης [*Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, ἀρ. 54], Ἀθήνα 1994, σ. 57 καί κυρίως σ. 90, ὅπου ἡ κτητορική ἐπιγραφή τῆς Παλιᾶς Μητρόπολης Βέροιας «καί τοῦτο ἔργον Νικήτα Θυηπόλου», πού θυμίζει τή φόρμουλα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μονῆς Πέτρας.

80. Βλ. R. - J. Loenertz, Mémoire d' Ogier, Protonotaire, pour Macro et Marchetto Nonces de Michel III paléologue auprès du Pape Nicolas III 1978, printemps- été, *Orientalia Christiana Periodica* 31 (1965) 374-408 (=Byzantina et Francocraeca [storia e Letteratura Raccolta di Studi e Testi, 118], Roma 1970, σ. 549.

81. Ὅ.π. Στόν ἴδιο ἐπίσκοπο ἀναφέρεται ὁ πρωτονοτάριος Ὀγκέριος καί μᾶς μιλᾶ γιά τή φυλάκισή του ἀπό τόν Ἰωάννη Α΄ Δούκα τῆς Θεσσαλίας, ἐπειδή δέν ἀποδεχόταν τίς ἀνθενωτικές ἀποφάσεις τῆς Συνόδου πού ἔγινε στή Θεσσαλία ἤ τήν Ἤπειρο (βλ. R. - J. Loenerzt, Mémoire d' Ogier, σ. 386-387, 393). Ἡ ἄποψη τοῦ Loenerzt ὅτι πρόκειται γιά τόν ἐπίσκοπο Κίτρους δέν εὐσταθεῖ. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. τώρα Χρ. Γ. Ντάμπλια, Ἡ Ἱστορία τῆς Θεσσαλίας τόν 13ο αἰώνα, Θεσσαλονίκη 2000 (δακτυλόγραφη διδ. διατριβή), σ. 82-84, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

82. Βλ. Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 315.

83. Τήν ταύτιση τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου πού μνημονεύεται στή Διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Κεραμέως (1284) [βλ. ἑπόμενη σημείωση] μέ τόν Ἰωάννη Περατικό πού ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο τοῦ 1295 πρότεινε ὁ Θ. Παπαζῶτος, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3 καί 4. Οἱ ἐκδότες τοῦ ἐγγράφου τῆς Μ. Ἰβήρων 67

στή Διαθήκη τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Θεοδώρου τοῦ Κεραμέα (12 Ἀπρ. 1284)[84]. Τό ὑπ' ἀριθ. 75 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας μαζί μέ τό ὑπ' ἀριθ. 67 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων[85] (ἀπόφαση τοῦ πρωτασηκρήτη Μανουήλ Νεοκαισαρείτη, Ἰαν. 1295[86]) προβάλλουν ὅλη τήν ἀξιόλογη προσωπογραφία τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. στό περιβάλλον τῆς Θεσσαλονίκης αὐτή τήν ἐποχή, ὅπως τόν ἐπίσκοπο Κίτρους Ἰωάννη Σηκο(υ)ντηνό[87] καί τόν λόγιο νομικό Γεώργιο Φοβοινό[88].

4) Σέ ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη Συμεῶνος Α΄ (1471/1472), ἔγγραφο πού ἐκδίδεται μέ ἀριθ. 27 στό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Παντοκράτορος[89], ὁ **ἀνώνυμος** ἐπίσκοπος Πέτρας συμπεριλαμβάνεται στά ὀνόματα τῶν μαρτύρων πού συνυπογράφουν τή μετάθεση, στή θέση τοῦ

(βλ. ἑπόμενη σημείωση) δέν ἀμφιβάλλουν γιά τήν ταύτιση (Actes d' Iviron III, σ. 133) καί παραπέμπουν γιά τό πρόσωπο στό *PLP* no 22412.

84. Βλ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Actes de Lavra, II, de 1204 à 1328, texte, [*Archives de l' Athos,* VIII], Paris 1977, σ. 27-33, ἀριθ. ἐγγρ. 75, στίχ. 7: «τῶν πανιερωτάτων δηλαδή ἐπισκόπων Πέτρας κῦρ Ἰωάννου καὶ τοῦ Κασσανδρείας κῦρ Γεωργίου». Βλ. καί Θ. Ν. Παπαζῶτος, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3.

85. Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkamern, σ. 163-170, ἀριθ. ἐγγρ. 59/60, στίχ. 30-31 καί 157-158, ὅπου ἡ ἐπισκοπή διαβάστηκε ὡς «Πέτρας καί Λαγουδανείας». Βλ. τώρα τή νέα δημοσίευση τοῦ ἐγγράφου ἀπό τούς J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrévéli, Actes d' Iviron, III, de 1204 à 1328 [*Archives de l' Athos,* XVIII], Paris 1994, σ. 130-137, ἀριθ. ἐγγρ. 67, στίχ. 4, 126-127, ὅπου ἡ ἀνάγνωση τῆς λ. Λαγουδανείας διαβάζεται κανονικά Σαγουδανείας (γιά τό ζήτημα βλ. καί παραπάνω, σημ. 42).

86. Βλ. Actes d' Iviron, III, ὅ.π., σ. 130.

87. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Ἰωάννης, σ. 145 (ἀνατ. σ. 64). Βλ. καί Actes d' Iviron, III, σ. 133 μέ παραπομπή στό *PLP* no 22232.

88. Ὅ.π., σ. 133. Μνημονεύω μόνο αὐτές τίς δύο περιπτώσεις, ἐπειδή ὁ μέν Ἰωάννης Κίτρους ἀνήκει στήν ἱστορία τῆς Πιερίας ὁ δέ Γεώργιος Φοβοινός εἶναι περίφημος νομικός πού ἀπασχόλησε μέχρι πρόσφατα τήν ἔρευνα γιά τήν χρονολογική τοποθέτησή του - ὅπως συνέβη καί μέ τόν ἐπίσκοπο Κίτρους - (βλ. Β. Κατσαροῦ, Γράμματα καί Πνευματική ζωή στή Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, στόν τόμο *τοῖς ἀγαθοῖς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ἱστορία καί Πολιτισμός,* τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 196 καί σημ. 176).

89. Βλ. Vassiliki Kravari, Actes du Pantocrator, texte [*Archives de l' Athos,* XVII], Paris 1991, σ. 176-179, ἀριθ. ἐγγρ. 27, στίχ. 15: «τοῦ Ἀρδαμέρεος καί τοῦ Πίτρας».

μητροπολίτη Τραπεζοῦντος, τοῦ πρώην Ἀθηνῶν Δωροθέου[90].

5) Σέ ἐπιγραφή τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου στό Τσάγεζι[91] (στά ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς Λυκοστομίου)[92] μνημονεύεται ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας **Ἀκάκιος** (1492) ὡς ἀνακαινιστής τῆς Μονῆς[93].

Ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος τῶν μαρτυριῶν γιά τή ζωή τῆς Πέτρας στούς τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες, τῆς Πέτρας πού ἐξακολούθησε νά ὑφίσταται ὡς μεσαιωνικό κάστρο καί μετά τήν Ὀθωμανική κατάκτηση[94], ὥσπου τελικά νά ἔρθει ἡ μεγάλη καταστροφή, γιά τήν ὁποία θά μᾶς μιλήσει ὁ π. Πορφύριος Σιμωνοπετρίτης στή συνέχεια.

90. Ὅ.π., σ. 178.

91. Γιά τό μνημεῖο βλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ιγ' καί ιδ' αἰῶνος, 2. Ἡ Μονή τῆς Παναγίας καί τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παρά τό Τσάγεζι (Κομνήνειον - Κονομειό), *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 349-375, κυρίως σ. 353.

92. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 145 κ.ἑ.

93. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐπὶ τῇ βάσει προσφάτου φωτογραφίας» δημοσίευσε, ἐκτός ἀπό τόν Σωτηρίου (ὅ.π., σ. 353) καί ἡ Νόνα Παπαδημητρίου (ὅ.π., σ. 145).

94. Ἡ πρώτη κατάκτηση τῆς Βέροιας (8 Μαΐου 1387), βλ. Θ. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της, σ. 40 καί ἡ ὁριστική κατάκτηση τῆς Θεσσαλίας ἀπό τούς Τούρκους (βλ. Ν. Νικονάου, Βυζαντινοί ναοί τῆς Θεσσαλίας, σ. 13).

Εικ. 1α